

การวิเคราะห์เสรีภาพของฌ็อง-ปอล ซార్ตร์

AN ANALYSIS OF THE FREEDOM OF JEAN-PAUL SARTRE

จักรพรรณ วงศ์พรพวัน¹ และ พระสมบัตร์ ฐิตญาโน (สุขประเสริฐ)²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Chakkapan Wongpornpavan¹ and PhraSombat Thitayano (Sukprasert)²

Mahachulalongkornrajavidyalaya, KhonKaen Campus^{1,2}

Corresponding Author, E-mail: mahanoy13@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เสรีภาพของฌ็อง-ปอล ซาร์ตร์ ผลการศึกษาพบว่า เสรีภาพที่แท้จริงต้องเป็นเจตจำนงที่ไม่ถูกกำหนดด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งในการตัดสินใจเลือกกระทำหรือไม่เลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งซาร์ตร์เชื่อว่ามนุษย์ถูกสถาปนาให้มีเสรีภาพ มนุษย์กับเสรีภาพจึงเป็นสิ่งที่เดียวกัน เมื่อทุกคนมีเสรีภาพในตัวเองจึงไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ภายนอกสามารถกำหนดการตัดสินใจเลือกกระทำของมนุษย์ได้ ทุกสิ่งล้วนขึ้นอยู่กับศักยภาพในการค้นหาตัวตนของมนุษย์เอง เสรีภาพของซาร์ตร์มีมาพร้อมกับความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ความรับผิดชอบจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้หน้าที่กำกับในการตัดสินใจเลือกหรือไม่เลือกกระทำนั้น และพร้อมที่จะยอมรับผลของการเลือกกระทำนั้นด้วยเช่นกัน เสรีภาพตามความหมายของซาร์ตร์จึงอยู่บนพื้นฐานความมีอิสระที่จะเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่เป็นสิ่งดีและไม่ดี อันอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบผลของการกระทำต่อตนเองและสังคม

คำสำคัญ: เสรีภาพ; เอ็กซิสเตนเชียลลิสม์; ฌ็อง-ปอล ซาร์ตร์

* ได้รับบทความ: 5 มีนาคม 2564; แก้ไขบทความ: 23 กรกฎาคม 2564; ตอรับตีพิมพ์: 8 กันยายน 2564

Received: March 5, 2021; Revised: July 23, 2021; Accepted: September 8, 2021

Abstract

This article is to study analyze the concept of freedom of Jean-Paul Sartre. The study found that the true freedom must be an indefinite will in deciding to choose to act or not to choose to act, which Sartre believed that human beings were cursed to have freedom. Man and freedom are the same thing. When everyone has his own freedom, there are no conditions outwardly, it can dictate human choice of action. Everything depends on the potential for self-discovery. Sartre's freedom comes with a sense of self and social responsibility, it is therefore important that responsibility is to be responsible for ensuring that decisions on whether or not to act, and ready to accept the consequences of choosing to act as well. Sartre's meaningful freedom is based on the freedom to choose to act, both good and bad, subject to responsibility, the consequences of self and society.

Keywords: Freedom; Existentialism; Jean-Paul Sartre

บทนำ

ฌ็อง-ปอล ซาร์ตร์ (Jean-Paul Sartre) เป็นนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เป็นนักเขียนนวนิยาย บทละคร นักปรัชญาและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในแนวคิดที่ว่า ทุกคนนั้นมีอิสระและรับผิดชอบในการกระทำของตน (Existentialism) (ศักดิ์ บวร, 2559) จะเห็นได้จากการที่ซาร์ตร์ได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรมเมื่อปีคริสต์ศักราช 1964 แต่เขาก็ได้ปฏิเสธไม่ยอมรับรางวัลดังกล่าวโดยให้เหตุผลว่า นักเขียนต้องไม่ยินยอมให้ตัวเองถูกครอบงำด้วยสถาบัน เพราะหากถูกสถาบันครอบงำเมื่อใดนักเขียนผู้นั้นก็จะสูญเสียอิสรภาพในการวิจารณ์อย่างเต็มที่ (ศักดิ์ บวร, 2559) ซาร์ตร์จึงถือว่าเป็นนักปรัชญาตะวันตกคนแรกที่ประกาศเสรีภาพของมนุษย์ในแง่ปัจเจกชน และเป็นผู้ใช้ชื่อทฤษฎีทางปรัชญาว่า “เอ็กซิสเตนเซียลิสม์” (Existentialism) ซึ่งมีศัพท์บัญญัติว่า “อัตถิภาวนิยม” ซึ่งหมายถึงทัศนะทางปรัชญาที่ให้ความสำคัญแก่ปัจเจกภาพมากกว่าสากลภาพ นั่นคือเสรีภาพมีมากกว่าระเบียบกฎเกณฑ์ การสร้างสรรค์มีมากกว่าระเบียบแบบแผน ความรู้สึกมีมากกว่าเหตุผล และให้ความสำคัญกับความรู้เชิงอัตนัย อย่างเช่นความรู้ที่เกิดจากการประสบด้วยตนเองมากกว่าความรู้เชิงปรนัย ความรู้ที่เกิดจากการหาเหตุผล เป็นความรู้เชิงอัตนัยมีน้ำหนักมากกว่าความรู้เชิงปรนัย (พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) 2536) นี้แสดงให้เห็นว่า เอ็กซิสเตนเซียลิสม์ หรืออัตถิภาวนิยมตามทัศนะของซาร์ตร์มุ่งศึกษาความมีหรือภาวะของมนุษย์ปัจเจกชน (Individual) คือศึกษามนุษย์ หรือชีวิตของคน ไม่ได้ศึกษาภาวะหรือความมีแบบอภิปรัชญาว่า

มีอะไรอยู่ในโลกบ้าง แต่ชาร์ตต์ได้ศึกษามนุษย์และดูว่ามนุษย์นั้นมีธรรมชาติอย่างไร มีปัญหาอะไรโดยเน้นมาที่ตัวบุคคล

แนวคิดแบบเอ็กซิสเตนเชียลลิซึมนี้มีอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ปรัชญาสมัยโบราณ โดยนักปรัชญาที่สำคัญอย่างเช่นโสกราตีส (Socrates) ก็มีทำที่แนวคิดแบบเอ็กซิสเตนเชียลลิซึม ดังที่เขาบอกว่า “Know thyself” (จงรู้จักตัวท่านเอง) อย่าไปคิดคำนึงถึงจักรวาลหรือโลกภายนอกซึ่งไม่ได้ช่วยให้ท่านดีขึ้น เมื่อรู้จักชีวิตของท่านแล้ว ท่านจะรู้ว่าควรจะทำอะไรในชีวิตอย่างไร” (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) ซึ่งคำกล่าวนี้นี้ถือว่าเป็นทำที่แบบเอ็กซิสเตนเชียลลิซึม ต่อมาคีร์เคการ์ด (Kierkegaard) ผู้มีชีวิตอยู่ในราวศตวรรษที่ 19 เป็นนักปรัชญาชาวเดนมาร์ก เป็นผู้ให้กำเนิดปรัชญาเอ็กซิสเตนเชียลลิซึมนี้ และถูกยกย่องให้เป็นบิดาของปรัชญาทฤษฎีนี้ ส่วนนักปรัชญาที่ทำให้ปรัชญาเอ็กซิสเตนเชียลลิซึมแพร่หลายกล่าวกันว่าเป็นไฮเดกเกอร์ (Heidegger) นักปรัชญาชาวเยอรมัน และชาร์ตต์ ซึ่งชาร์ตต์เองก็ถือได้ว่าเป็นผู้ทำให้ปรัชญานี้เป็นที่ยอมรับและแพร่หลายอย่างกว้างขวางโดยผลงานทางวรรณคดีของเขาเอง

แนวคิดเรื่องเอ็กซิสเตนเชียลลิซึม

คำว่า “เอ็กซิสเตนเชียลลิซึม” (Existentialism) ตรงกับการบัญญัติศัพท์ในภาษาบาลีว่า “อัตถิภาวนิยม” หรือ “ภาวนิยม” หรือบางที่เรียกว่า “ชีวิตนิยม” ปรัชญาอัตถิภาวนิยมนี้เป็นปรัชญาที่เกิดขึ้นมาเพื่อต่อต้านปรัชญาที่เป็นระบบของเฮเกิล (Hegel) และปรัชญาที่เป็นระบบทุกประเภท เพราะว่าปรัชญาที่เป็นระบบนั้นได้ให้แนวคิดแบบสำเร็จรูปแก่เราว่าชีวิตจะต้องเป็นอย่างนั้น แก้ปัญหาอย่างนี้ ซึ่งเป็นนามธรรมเกินไป และยากแก่การเข้าใจ อีกทั้งเป็นระบบปรัชญาที่แห้งแล้งและไม่สามารถนำมาใช้ในชีวิตจริงได้ ศึกษาไปก็เหมือนกับการท่องตำราชนิดหนึ่งซึ่งไม่มีชีวิตชีวา และไม่สามารถจะแก้ปัญหาอะไรได้ ชาร์ตต์เสนอว่า ปรัชญาที่แท้จริงจะต้องเป็นระบบความคิดที่ช่วยให้แต่ละคนศึกษาเข้าใจตัวเอง รู้ปัญหาตัวเองและสามารถแก้ปัญหาตัวเองได้ เราไม่มีสูตรสำเร็จในการแก้ปัญหาให้ใคร เพราะว่าปัญหาของแต่ละคนนั้นย่อมแตกต่างกันไปจากบุคคลทั่วไป ปรัชญาควรจะกระตุ้นให้เราคิดว่า เรามีปัญหาอะไร แล้วแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหานั้นด้วยตัวของเขาเอง (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) ดังนั้นปรัชญาแบบนี้จึงเน้นแนวคิดที่ทำให้คนรู้จักตัวเองหรือรู้ปัญหาของตนเองว่า สถานการณ์นี้เราควรจะแก้ปัญหาชีวิตอย่างไร นักปรัชญาอัตถิภาวนิยมจึงมีวิธีคิดที่ต่างกัน

วิธีการที่ชาร์ตต์ใช้ศึกษาตัวเองและปัญหาของตัวเองเรียกว่า การพรรณนาปรากฏการณ์ทางจิต (Phenomenological Description) กล่าวคือปรากฏการณ์ใด พฤติกรรมใดและความรู้สึกใดที่เกิดขึ้นในจิตในให้มองให้เห็นตามความเป็นจริงโดยไม่มีข้อสมมติฐาน (Presupposition) นั่นคือไม่เอาอคติหรือความรู้ของทฤษฎีใด ๆ เข้าไปสอดแทรกและตีความ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) เช่น เราเกลียดใคร ดูความเกลียดในใจเรา เราทุกข์ ดูความทุกข์ในใจเราตามที่เป็นจริง วิธีการนี้เรียกว่า

มองปรากฏการณ์ทางจิต หรือมองด้านใน ซึ่งชาร์ตรได้นำมาศึกษาตัวเองและเริ่มศึกษาชีวิต โดยมองปรากฏการณ์ทางจิตหรือมองถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นภายในจิตใจว่า ชีวิตที่แท้จริงมีธรรมชาติอย่างไร มีปัญหาอะไร และจะแก้ปัญหาได้อย่างไร

ชาร์ตรมองว่า มนุษย์ทั้งโลกมีภาวะเหมือนกัน คือ ไม่มีสารัตถะ มีแต่ภาวะเสรี จึงอยู่ในความรับผิดชอบของทุกคนที่จะให้คนแต่ละคนมีเสรีภาพอย่างแท้จริง คือทุกคนควรหันมาสำรวจความรู้สึกที่แท้จริงของตนเองว่า “ควร” เนื่องจากมนุษย์มีประสบการณ์บางอย่างที่มีมาแต่อดีตได้ ทำให้อาจรู้ตัวว่าอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ (วิทย์ วิศุทเวทย์, 2553) ชาร์ตรจึงได้สร้างระบบปรัชญาจากการเริ่มต้นวิเคราะห์ความเป็นคนในตัวเอง แล้วนำออกมาปฏิบัติในชีวิตจริง โดยมีจุดมุ่งหมายจะปรับปรุงระบบสังคมของมนุษย์ให้ดีขึ้นด้วยการศึกษาให้รู้จักตนเองแล้วยอมรับสภาพความเป็นจริงของตนเองของแต่ละคน ปรัชญาของชาร์ตรจึงจัดอยู่ในประเภทอเทวนิยม คือไม่ยอมรับคุณค่าทางศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่เชื่อเรื่องปรโลก เรื่องอมฤตภาพของวิญญาณ และความมีตัวตนของวิญญาณ โดยถือว่าวิญญาณเป็นเพียงกระแสความสำนึก (Consciousness) ตายแล้วก็หมดเรื่องกัน ชาร์ตรเน้นในเรื่องการเผชิญหน้ากับปัญหาในปัจจุบัน โดยกระตุ้นให้แก้ปัญหาและรับผิดชอบต่อเหตุการณ์เฉพาะหน้า ให้รู้จักใช้เสรีภาพ และภูมิใจในเสรีภาพของตนเองให้รู้จักชีวิตและรับผิดชอบต่อชีวิตในปัจจุบันเท่านั้นพอแล้ว ไม่ต้องคิดอะไรไปมากกว่านี้ นอกจากนี้ ชาร์ตรยังมองว่า ระบบปรัชญาเก่า ๆ มัวแต่จะพยายามค้นหาความจริงอันนิรันดร์หรือสารัตถะ (Essence) จึงทำให้มนุษย์ให้ห่างจากความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น ระบบปรัชญาเก่า ๆ ทั้งหลายจึงเป็นระบบปรัชญาที่ล้มเหลว คือไม่อาจจะให้ความจริงอะไรแก่มนุษย์ได้ ด้วยเหตุผลนี้ชาร์ตรจึงหันมาใช้วิธีการปรากฏการณ์ (Phenomenology) ในการวิเคราะห์สภาพความจริงของชีวิตให้เข้าใจอย่างถ่องแท้

แนวคิดเรื่องเสรีภาพ

คำว่า “เสรีภาพ” (Freedom) หรือเจตจำนงเสรี (Free will) หมายถึงเจตจำนงที่ไม่ถูกกำหนดด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งในการตัดสินใจเลือกกระทำหรือไม่เลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2560) ส่วนชาร์ตรเห็นว่า มนุษย์ถูกสาปให้มีเสรีภาพ (Man is condemned to be free) กล่าวคือมนุษย์นั้นไม่ใช่มีเสรีภาพ แต่มนุษย์นั่นเองคือเสรีภาพต่อการเลือกตัดสินใจกระทำบางอย่าง (Jean-Paul Sartre, 2993) ชาร์ตรจึงเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพต่อการเลือกโดยไม่มีเงื่อนไขภายนอกมากำหนดอย่างเช่นวัฒนธรรม ประเพณี รวมไปถึงหลักคำสอนในทางศาสนา เป็นต้น (Lawrence E. Cahoon, 1998) เสรีภาพของมนุษย์จะแสดงออกให้เห็นชัดเจนในรูปของความสามารถที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ที่จะปฏิเสธไม่ยอมรับสิ่งหนึ่งสิ่งใดในโลกได้ และเราสามารถที่จะยอมรับอะไรก็ได้ทั้งนั้น นั่นคือสิ่งที่แน่นอนแท้ของมนุษย์คือเสรีภาพ เป็นเสรีภาพที่จะทำอะไร หรือจะเลือกอะไรก็ได้ทั้งนั้น เสรีภาพจึงเป็นลักษณะแท้ของจิตมนุษย์ มนุษย์ คือ เสรีภาพ ความเป็นมนุษย์และการมีเสรีภาพเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ถ้าปราศจากเสรีภาพ

แล้วมนุษย์ก็ไม่แตกต่างอะไรจากก้อนหินที่อยู่ในโลก ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโลกเท่านั้น เหมือนชิ้นส่วนเฟอร์นิเจอร์ใช้ประดับห้อง (พินิจ รัตนกุล, 2549) ดังนั้นการทำลายเสรีภาพของบุคคลใดบุคคลหนึ่งจึงเท่ากับเป็นการลดทอนบุคคลนั้นให้เปลี่ยนสภาพจากการเป็นมนุษย์ไปเป็นวัตถุชิ้นหนึ่งเท่านั้น

ตามทัศนะของชาร์ตร์แล้ว เสรีภาพไม่ใช่เสรีภาพที่จะทำอะไรก็ได้ดังใจคิด เช่น ถ้าใครคนหนึ่งถูกมัดมือแล้วให้เขาไปต่อสู้กับคนอื่น หรือไปทำนาทำไร่ แล้วเขาจะทำได้อย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบอกว่าเขาไม่มีเสรีภาพอย่างนั้นหรือ ชาร์ตร์บอกว่า เสรีภาพไม่ได้หมายถึงสัมฤทธิ์ผลของการตัดสินใจว่าเราเลือกทำสิ่งนี้แล้วต้องทำให้สำเร็จ เสรีภาพอยู่ที่ความสามารถในการตัดสินใจเลือก (Choice) นั่นคือเสรีภาพเป็นสิ่งสมบูรณ์อิสระ (Absolute freedom) ซึ่งถือว่าเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงของมนุษย์ที่มนุษย์จะเลือกได้ เพราะลักษณะที่เป็นแก่นของมนุษย์ก็คือเสรีภาพที่เราจะเลือกหรือจะทำอะไรก็ได้ แม้เราจะถูกจองจำหรืออยู่ในที่คุมขัง เราก็มีสิทธิที่จะเลือกที่จะอยู่ในที่คุมขังหรือจะหนีออกมาให้ถูกเขาตามล่า เราตัดสินใจได้ และบางครั้งเรายังบอกว่าเป้าหมายเสรีภาพเราไม่ต้องการที่จะใช้เสรีภาพเราต้องการจะหยุดตัวเรา เราจะฆ่าตัวตาย ชาร์ตร์บอกว่าเรากำลังใช้เสรีภาพอีก นั่นคือเราเลือกที่จะฆ่าตัวตายเพื่อหนีการตัดสินใจที่จะเลือก เพราะมนุษย์สามารถที่จะเลือกหรือตัดสินใจอะไรก็ได้ แต่มนุษย์ไม่สามารถจะเลิกเสรีภาพได้ มนุษย์จึงมีกรรมอย่างหนึ่งที่ไม่สามารถจะหนีพ้นเสรีภาพของตัวเองได้ และจำเป็นที่จะต้องยอมรับเสรีภาพนั้น ชาร์ตร์จึงบอกว่า มนุษย์ถูกสาปให้มีเสรีภาพ (Jean-Paul Sartre, 2993) เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์จึงต้องมีความรับผิดชอบต่อการเลือกและการตัดสินใจนั้น ไม่ว่าจะเลือกหรือตัดสินใจอะไรก็ตามจึงต้องมีการครุ่นคิดพิจารณาว่าทำอย่างไรจึงจะสามารถควบคุมเสรีภาพให้ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ ได้ เสรีภาพจึงมาพร้อม ๆ กับความรับผิดชอบต่อการกระทำนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ชาร์ตร์จึงให้ความสำคัญกับความรับผิดชอบของมนุษย์ต่อการกระทำของเขาเป็นอย่างยิ่ง ชาร์ตร์ไม่สอนให้คนทำอะไรตามใจชอบ และก่อความสังคมให้วุ่นวาย และไม่ต้องการให้ต่อต้านคำสั่งของผู้มีอำนาจหรือละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เพียงเพื่อจะได้ชื่อว่าเป็นนักต่อต้านหรือนักปฏิวัติสังคมเท่านั้น ชาร์ตร์ไม่ต้องการให้สังคมวุ่นวาย เพราะแต่ละคนทำตามใจชอบ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องการให้คนในสังคมมีเสรีภาพมากขึ้นให้สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) และชาร์ตร์เองก็ไม่ได้ส่งเสริมให้มนุษย์เคารพบุขกฏระเบียบต่าง ๆ ของสังคมราวกับเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ แต่ต้องการให้คนสามารถเลือกเองได้ว่าจะทำตามคำสั่งหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคมหรือไม่ ถ้าหากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำลายเสรีภาพของมนุษย์ เราก็ควรต่อต้านเพื่อให้คนในสังคมมีชีวิตเยี่ยงอิสระชนที่มีเสรีภาพในการเลือกมากขึ้น

แนวคิดเรื่องเสรีภาพนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเด่นและสำคัญที่สุดในปรัชญาของชาร์ตร์ โดยเฉพาะคำว่ามนุษย์คือเสรีภาพนั้น แสดงให้เห็นว่า ชาร์ตร์ให้ความสำคัญกับสภาพความเป็นมนุษย์เหนืออื่นสิ่งใด เสรีภาพกับความเป็นมนุษย์จึงไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ การที่ชาร์ตร์มีความคิดเช่นนี้ก็เพราะลักษณะสำคัญที่สุดของมนุษย์คือความสามารถที่แยกตัวเองออกจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราทำเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อ

เราแยกตัวเองออกจากสิ่งนั้นและสามารถพิจารณาสิ่งนั้นด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ หรือที่เราตั้งคำถามเกี่ยวกับตัวเองได้ก็เพราะเราสามารถแยกตัวเราออกจากตัวเอง ความสามารถในการแยกตัวเองออกมาและตั้งคำถามนี้เป็นสิ่งที่ชาร์ตรู้ว่าเป็นเสรีภาพพื้นฐานของมนุษย์ โดยเหตุที่ความสามารถเช่นนี้เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด ชาร์ตรู้จึงเชื่อว่า มนุษย์คือเสรีภาพอย่างแท้จริง ซึ่งเราไม่สามารถจะอธิบายได้ว่าทำไมมนุษย์จึงมีเสรีภาพติดตัวมาแต่กำเนิด แต่เรารู้ว่าเสรีภาพเป็นรากฐานของการเป็นมนุษย์ก็ต่อเมื่อเกิดมาแล้ว ชาร์ตรู้จึงถือว่าเสรีภาพของมนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องคำสาปมาแต่กำเนิด นั่นคือเราไม่สามารถเลือกให้เกิดมาโดยปราศจากเสรีภาพได้ เสรีภาพของมนุษย์จึงไม่เกี่ยวข้องกับการสร้างของสิ่งมีอำนาจลึกลับใด ๆ เพราะสิ่งมีอำนาจทั้งหลาย เช่น พระเจ้า หรือคำสอนต่าง ๆ ถือว่าเป็นสิ่งที่อยู่เหนือขอบเขตของมนุษย์ หน้าที่ของมนุษย์ก็คือวิเคราะห์สภาพความเป็นมนุษย์ที่มองเห็นอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ใช่ไปเสียเวลานึกคิดเกี่ยวกับสิ่งเหนือประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งชาร์ตรมองว่า เรื่องของพระเจ้านั้น เป็นเพียงข้อสมมติฐานหนึ่งเท่านั้นเอง และเป็นข้อสมมติฐานที่ไม่จำเป็นต้องมีความเชื่อว่าพระเจ้ามีอยู่ เพราะขัดกับความเชื่อที่ว่า มนุษย์คือเสรีภาพ มนุษย์จึงต้องเลือกเชื่อสิ่งใดก็ได้ เพราะหากเชื่อว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาก็ต้องเชื่อว่า มนุษย์คือผู้ที่มีผู้สร้าง (Creature) ความไม่มีเสรีภาพก็จะกลายเป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เพราะพระเจ้าสร้างมนุษย์ตามแบบที่พระองค์ทรงประสงค์ ซึ่งชาร์ตรไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เพราะชาร์ตรมีความเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความว่างเปล่าไม่มีแบบใด ๆ ทั้งสิ้น

แนวคิดที่สนับสนุนเสรีภาพของชาร์ตร

ชาร์ตรยังได้แสดงแนวคิดที่สนับสนุนความมีเสรีภาพของมนุษย์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามีความสำคัญที่จะทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจปรัชญาเสรีภาพของชาร์ตรยิ่งขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง ความว่างและความทุกข์ ที่ชาร์ตรได้อธิบายเนื้อหาเชื่อมโยงให้เห็นถึงความมีเสรีภาพอันเป็นแก่นแท้ที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องความว่าง

ในเรื่องความว่างตามแนวคิดนี้ ชาร์ตรเห็นว่า สสารหรือวัตถุเป็นสิ่งที่ไม่มีความคิด ไม่มีจิต สสารจึงมีความเต็มอยู่ในตัวเอง เช่น ก้อนหินหรือวัตถุสิ่งของที่เป็นวัตถุทั่วไปก็มีความเป็นก้อนหินหรือวัตถุสิ่งของตลอดไป วัตถุเหล่านั้นไม่เคยปรารถนาจะเป็นสิ่งอื่นเลยนอกจากตัวของมันเอง หรืออาจจะบอกว่าวัตถุเหล่านั้นมีความพอใจในการเป็นก้อนหินหรือเป็นอย่างสภาพที่มันเป็น แต่สำหรับมนุษย์นั้นมิจิต (Consciousness) จึงมีความพร่องหรือความว่างเปล่าเป็นลักษณะถาวร เพราะเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างนั้นเองที่จะต้องว่างเปล่า (Emptiness) (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2536) ภายในจิตของมนุษย์จึงมีลักษณะเป็นโพรงหรือว่างเปล่าที่ต้องพยายามจะหาอะไรมาเติมให้เต็มอยู่ตลอดเวลา จิตที่มีลักษณะเป็นโพรงหรือว่างเปล่านั้นก็เพราะจิตไม่ได้เป็นอะไรสักอย่าง เป็นแต่ความคิดเท่านั้น ความคิด

ที่เกิดดับทุกขณะไม่ว่าเราจะคิดถึงสิ่งใดก็ตามก็ล้วนเป็นเพียงกระแสจิตและกระแสจิตจะเป็นอะไรไม่ได้เลย นอกจากจะเป็นกระแสจิตอยู่อย่างนั้น แม้ท่านจะบอกว่าตอนนี้ท่านเป็นครูอยู่ นั่นก็เป็นเพียงกระแสจิต เพราะลักษณะที่เป็นแก่นของคนนั้นคือกระแสจิตต่างหาก ความเป็นครู ความเป็นผู้นำปัญญาชนฝ่ายซ้าย หรือฝ่ายขวาอะไรก็ตามนั้น ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ภายในจิต เพราะจิตแท้ไม่ได้เป็นอะไรสักอย่าง เป็นแต่เพียงความว่างเปล่าที่พยายามหาสิ่งต่าง ๆ มาใส่เติมเข้าไปในจิต มนุษย์จึงต้องดิ้นรนเพื่อที่จะเป็นอะไรสักอย่าง เนื่องจากไม่ยอมอยู่กับความว่างเปล่าของตนเอง และความว่างเปล่านี้เป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ได้สร้างโครงการขึ้นมาว่าตัวเองต้องการจะทำอะไร กำหนดวิถีชีวิตนี้ว่า จะเป็นอะไรหรือทำอะไร เพื่อนำมาเสริมหรือเติมในความว่างเปล่าภายในจิต แต่ชาร์ตรบอกว่าน่าเสียดายที่ไม่มีทางจะเติมให้เต็มได้ ไม่ว่าคนเราจะเติมแม่น้ำที่สายก็ตามเข้าไปในจิตนั้น เพราะจิตมนุษย์นั้นไม่สามารถจะเป็นวัตถุได้และก็มีแต่วัตถุเท่านั้นที่เติมพร้อมบริบูรณ์ แต่จิตก็คงเป็นจิต เมื่อใดก็ตามที่จิตนั้นเติมพร้อมบริบูรณ์เสียแล้วก็ไม่ใช่ของมนุษย์ แม้มนุษย์จะต่อสู้เพื่อหาอะไรมาเติมให้เต็มจิตก็ไม่เคยประสบความสำเร็จหรือสมหวังขึ้นมาได้ มนุษย์ไม่มีทางที่จะประสบความสำเร็จในการเติมจิตให้เต็มพร้อม ชาร์ตรจึงกล่าวว่า มนุษย์เป็นความปรารถนาที่ไร้ความสำเร็จ (Man is a useless passion) (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2536) ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์นั้นเกิดมาพร้อมกับความว่างเปล่า ไม่มีแบบใด ๆ รองรับการเกิดมาของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องพยายามแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาเติมให้กับมนุษย์อยู่ตลอดเวลา

เมื่อจิตไม่ได้เป็นอะไรสักอย่างดังที่กล่าวมา จิตจึงสามารถที่จะปฏิเสธได้ว่า ฉันไม่ใช่สิ่งนี้ ฉันไม่ใช่สิ่งนั้น แม้กระทั่งว่าฉันไม่มีอดีต ไม่มีตัวตน ซึ่งในขณะที่เราปฏิเสธ เราก็สามารถที่จะยอมรับว่า เราเป็นสิ่งนั้น เราเป็นสิ่งนี้ได้สุดแท้แต่เราจะเลือกยอมรับ เราปฏิเสธว่าเราไม่ใช่ครู แต่เรายอมรับว่าเราเป็นแค่คนธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้น ความว่างเปล่าภายในจิตของคนนั้นจะช่วยให้คนสามารถปฏิเสธและเลือกยอมรับได้ ถ้าหากมีแก่นสารอยู่ภายในตัวเรา เช่น เมื่อเราเป็นกรรมกร เราต้องเป็นกรรมกรอยู่ตลอดเวลา เราจะปฏิเสธได้อย่างไรว่า เราไม่ใช่กรรมกร แท้จริงแล้ว มนุษย์ไม่มีแก่นสาร มนุษย์มีแต่ความว่างเปล่า แก่นสารของมนุษย์เกิดขึ้นหลังจากที่มนุษย์มีชีวิตอยู่แล้วและก่อการกระทำหรือกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในโลก สิ่งที่เรากระทำนั้นแหละคือแก่นสารของเรา สิ่งที่เราเอามาทำกิจกรรมของเรานั้นคือสิ่งที่ให้คำนิยามแก่เราว่า เราคือใคร ชาร์ตรจึงกล่าวว่า สามัญสำนึกเป็นสิ่งที่ไร้ตัวตนหรือเป็นเพียงความว่างเปล่า เพราะมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนืออาณาจักรของทุกสิ่งสรรพสิ่งในโลก (ศักดิ์ บวร, 2559) ด้วยเหตุนี้ล้าพังความสำนึกจึงอยู่ด้านนอกของอาณาจักรแห่งการตัดสินใจที่มีกระบวนการเป็นขั้นเป็นตอน หรือมีกฎเกณฑ์มากเกินไป เพราะลักษณะของความว่างเปล่านั้นจะเป็นสิ่งที่มีอิสระและไม่ถูกกำหนดโดยโลกของสรรพสิ่งหรือโลกของการดำรงอยู่แต่อย่างใด ดังนั้นความว่างเปล่าจึงเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์มีเสรีภาพในตัวเองที่พร้อมจะเลือกหรือกระทำอะไรก็ได้ที่ตนเห็นว่ามีความเหมาะสมและความรับผิดชอบสำหรับตนเอง

2. แนวคิดเรื่องความทุกข์

ชาร์ตร์ได้เขียนเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของความแปลกแยก (Alienation) และความเบื่อหน่ายในหนังสือเรื่อง “ความเอียน” (Nausea) โดยชาร์ตร์เสนอว่า เมื่อมนุษย์มีความเบื่อหน่ายตัวเองหรือเบื่อหน่ายสิ่งของจึงหันไปหาคนที่อยู่ข้างเคียง (Being for others) คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แต่ก็พบกับความผิดหวังอีกเช่นเคย เพราะมนุษย์แต่ละคนมีเสรีภาพ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) ดังนั้นการที่เราจะคิดคบใคร เราก็ต้องทำให้เขาสนองความพอใจของเรา เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เท่ากับเราไปควบคุมเสรีภาพของเขาและพยายามจะลดเขาให้เป็นเพียงสิ่งของสิ่งหนึ่งเท่านั้น แต่มนุษย์ไม่ใช่สิ่งของ มนุษย์มีเสรีภาพที่จะปฏิเสธหรือไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของเราเมื่อใดก็ได้ นอกจากนั้น ไม่ใช่เราเพียงคนเดียวที่พยายามจะลดคนอื่นให้เป็นเพียงวัตถุสิ่งของ คนอื่น ๆ ก็พยายามที่จะลดเราให้เป็นวัตถุสิ่งของหรือเป็นเครื่องมือในแผนการของตนด้วยเช่นกัน เพราะมนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพ ผลก็คือการคบกันของมนุษย์จึงเกิดเป็นความขัดแย้ง (Conflict) ระหว่างกัน (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) ซึ่งความขัดแย้งกันนี้เองเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ในชีวิต เนื่องจากว่ามนุษย์ต้องมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา

ชาร์ตร์ยังกล่าวอีกว่า แม้แต่เรื่องของความรักและเซ็กส์ก็เป็นความขัดแย้ง ความรักและเซ็กส์นี้เกิดขึ้นมาจากการที่มนุษย์มีความว่างเปล่า อ้างว้าง และว้าเหว่ มีผลทำให้มนุษย์พยายามแสวงหาความรักและเซ็กส์มาทำให้ชีวิตมั่นคงและอบอุ่นขึ้น โดยนัยนี้ความรักและเซ็กส์จึงเป็นวิธีที่มนุษย์ใช้หลีกหนีความว่างเปล่าและเติมชีวิตให้เต็มทดแทนความว่างเปล่า นั้น แต่เมื่อพิจารณาถึงเรื่องเสรีภาพแล้ว ความรักและเซ็กส์จึงเป็นเสมือนสายใยที่แต่ละฝ่ายสร้างขึ้นมาเพื่อผูกมัดอีกฝ่ายหนึ่งไม่ให้ใช้เสรีภาพที่มีอยู่ทำร้ายตนโดยให้ตกเป็นของตน สิ่งที่เป็นความรักและเซ็กส์ต้องการนั้นจึงเป็นเสรีภาพของอีกฝ่ายหนึ่ง เสรีภาพนี้เป็นชีวิตและจิตวิญญาณของผู้อื่น (ศักดิ์ บวร, 2559) เพราะการที่เราพยายามที่จะครอบครองเขาหรือพยายามที่จะทำให้คนรักเอาใจเราและเป็นอย่างที่เราคิด เขาจึงไม่เป็นอย่างที่เราคิดเสมอไป เขามีสิทธิ์ที่จะเลือกและตัดสินใจ คนที่รักเราก็เช่นเดียวกัน เขาก็หวังและพยายามที่จะลดเราให้เป็นวัตถุสิ่งของเหมือนกัน แต่เราก็มีเสรีภาพที่จะไม่เชื่อฟังเขาเช่นกัน ชาร์ตร์จึงกล่าวว่า ความรักนั้นมีอยู่ 2 แบบได้แก่ ความรักแบบทรมานตนเอง (Masochism) คือยอมสละเสรีภาพของเราเพื่อไปเอาใจคนรัก ยอมทุกอย่างจนกระทั่งยอมเป็นทาส และความรักแบบทรมานคนอื่น (Sadism) คือให้คนรักนั้นมาสนองความพอใจของเราหรือเอาเขามาเป็นทาสโดยการจำกัดเสรีภาพของเขา ด้วยเหตุผลทั้งสองอย่างนี้ที่กล่าวมานี้ จึงสรุปได้ว่าความรักนั้นมีแต่ความขัดแย้ง (Love is a conflict) และเมื่อมีแต่ความขัดแย้งและผิดหวังอย่างนั้นชีวิตจึงเต็มไปด้วยความทุกข์ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) แต่คนส่วนมากก็ยังพยายามหลีกหนีแก่นแท้ของตัวเองด้วยการหลอกตัวเอง ที่คนส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะปฏิเสธเสรีภาพของตัวเองก็เพราะการใช้เสรีภาพเป็นสิ่งเจ็บปวด (สมภาร พรหมทา, 2545) หรือแม้แต่ความว่างเปล่าในตัวมนุษย์เอง

ก็เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ (ศักดิ์ บวร, 2559) ด้วยเช่นกัน เพราะความว่างเปล่าเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์สร้างอัตตาขึ้นมายึดเกาะเป็นที่พึ่ง และต้องพยายามแสวงหาสิ่งของต่าง ๆ มาเติมชีวิตที่กลวงหรือว่างเปล่านี้ให้เต็มและแน่นที่บออยู่ตลอดเวลา

ต้นเหตุสำคัญของความทุกข์อยู่ที่การหลอกตัวเอง (Self-Deception) โดยตัวเราไม่ยอมรับว่าเรามีเสรีภาพ และไม่ยอมรับว่าคนอื่นก็มีเสรีภาพด้วยเช่นกัน มนุษย์จึงต้องแก้ทุกข์ที่จุดนี้ นั่นคือเลิกหลอกตัวเองเสีย ส่วนจะดำเนินชีวิตอย่างไรนั้น ขอให้เป็นคนรับผิดชอบต่อชีวิตนั้น โดยเป็นคนเลือกเองและตัดสินใจเอง ซึ่งชาร์ตรใช้คำว่า “Authenticity” หมายถึง การใช้ชีวิตอย่างเป็นชีวิตจริง ๆ โดยเป็นคนเลือกและตัดสินใจเอง ที่ทำอะไรก็เพราะได้เลือกเช่นนั้นไม่ใช่เพราะสถานการณ์บังคับ ไม่ใช่เพราะระบบบอกหรือกฎเกณฑ์บังคับให้ทำเช่นนั้น (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2536) การหลอกตัวเองมีลักษณะปฏิเสธหรือปิดบังอิสรภาพของจิตที่มีการสำนึกถึงจนเกินขอบเขตด้วยการหลีกเลี่ยงจากความกังวลใจ เสรีภาพและความรับผิดชอบโดยปราศจากการช่วยเหลือใด ๆ ทั้งสิ้น ความเป็นจริงของมนุษย์ที่มีภาวะจิตสำนึกแทนที่ด้วยการนำความคิดในทางปฏิเสธจากภายนอกเข้าสู่ตัวเอง ลักษณะเช่นนี้ ชาร์ตรเรียกว่าการหลอกตัวเอง (Bad faith) ซึ่งเป็นความเชื่อมั่นในทางตรงกันข้าม หรืออีกนัยหนึ่ง การหลอกตัวเองก็คือ การโกหกตัวเอง แต่การปฏิเสธไม่ได้ขึ้นอยู่กับจิตสำนึกในตัวเอง แต่ขึ้นอยู่กับความสำนึกที่เกินขอบเขต ซึ่งเป็นพฤติกรรมของความนึกคิดที่อยู่เกินเลยขอบเขตที่กำหนด (Jean Paul Sartre, 1973) ด้วยเหตุนี้ในบางครั้งจึงทำให้มนุษย์เกิดความหดหู่เบื่อหน่ายกับการดำเนินที่ไร้สาระ ปล่อยตัวไปตามยถากรรมหรือไม่เช่นนั้นก็ทำตัวกลืนกลายไปตามบทบาทหน้าที่หรือสังคมอย่างไม่ลืมหูลืมตา ก็เพื่อจะหนีจากความไร้แก่นสารของชีวิต แต่สิ่งดังกล่าวนี้ก็ได้ไม่ได้เป็นหลักประกันที่ปกปิดสภาพความว่างเปล่าได้อีกเช่นกัน มนุษย์จึงยอมแพ้ต่อความเป็นจริงของชีวิตอย่างน่าสมเพช ดังนั้นไม่ว่ามนุษย์จะพยายามหลอกตัวเองในรูปแบบใดก็ตาม แต่ก็สามารถเติมสิ่งต่าง ๆ ตามความปรารถนาได้เพียงชั่วคราวและก็ต้องกลับมาสู่สภาพความว่างเปล่าอีกเหมือนเดิม เพราะมนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากสภาพเช่นนี้ได้อย่างถาวรจะต้องกลับมาเผชิญหน้ากับความจริงโดยปราศจากความช่วยเหลือใด ๆ จึงจำเป็นต้องแสดงความอ่อนแอของตนเองออกมา และปัญหาดังกล่าวนี้ก็ได้จบลงเพียงเท่านั้น แต่จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นเงาตามตัว เพราะเมื่อมนุษย์ไม่ยึดต่อแก่นแท้ของตนเองแล้วก็จะสร้างปัญหาให้กับคนอื่น ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งก็ไม่แปลกที่ชาร์ตรเรียกมนุษย์ที่มีพฤติกรรมหลอกตัวเองว่า เป็นคนเลว ซึ่งหมายถึงผู้ที่ว่างเปล่าจากความจริงของมนุษย์อย่างน่าละอายสิ้นดี เพราะถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้ ชีวิตก็อับเฉาและตายไปในที่สุด (พินิจ รัตนกุล, 2549) ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์อีกรูปแบบหนึ่ง และเมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงควรมีความกล้าที่จะตัดสินใจและใช้ชีวิตอย่างเป็นตัวของตัวเอง อย่างเช่น มหาตมะ คานธี เป็นตัวอย่าง ผู้ที่ใช้ชีวิตอย่างนี้ได้จากการแต่งตัวและวิธีการต่อสู้แบบอหิงสาของเขา บางคนอาจจะบอกว่าแม้กระทั่ง ฮิตเลอร์ ก็ใช้ชีวิตในลักษณะนี้ เพราะเขาทำตามที่เขาอยากจะทำ และเมื่อพูดถึงฮิตเลอร์

อาจจะมีการถามว่า แล้วอะไรเป็นมาตรฐานในการตัดสินว่าควรเลือกอะไร อะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว คำตอบก็คือ ชาร์ตไม่ได้ให้มาตรฐานในการวัดค่าเอาไว้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรเลือกหรือไม่ควรเลือก เพราะความดีและความชั่วนั้นขึ้นอยู่กับสิ่งที่มนุษย์ไปให้ค่าแก่สิ่งนั้น ดังนั้นคนเราควรเลือกเองว่าในชีวิตของเรานั้นมีความต้องการอะไร และจะเลือกอะไร เราต้องอยู่อย่างเป็นตัวของตัวเองและให้ใช้ชีวิตจริง ๆ อย่างคนมีเสรีภาพ แล้วจึงจะมีความรู้สึกที่ความรู้สึกเบื่อกว่า ความเยียนหรือความว่างเปล่าในชีวิตนั้นลดน้อยลง

วิเคราะห์เสรีภาพของชาร์ต

แนวคิดเรื่องเสรีภาพของชาร์ตเป็นแนวคิดเชิงนามธรรมที่แสดงถึงความเป็นอิสระของมนุษย์ที่มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจตามสิ่งที่ตนปรารถนา ซึ่งถ้ามองแบบผิวเผินก็อาจจะคิดว่า ชาร์ตให้ความสำคัญกับเสรีภาพมากเกินไปที่อาจทำให้มนุษย์เลือกทำอะไรก็ได้ตามความต้องการของตนเองจนมองข้ามจารีตหรือคำสอนทางศาสนาอันเป็นแนวปฏิบัติให้ชีวิตเกิดความดีงาม แต่เมื่อศึกษาอย่างไตร่ตรองแล้วจะพบว่า ชาร์ตให้ความสำคัญกับศักยภาพของมนุษย์ในการค้นหาเสรีภาพของตนเอง ไม่ได้มอบศักยภาพอันมีอยู่ภายในความเป็นมนุษย์ไว้กับสิ่งลึกลับเกินกว่าที่มนุษย์จะเข้าถึงหรือพิสูจน์ได้ เช่น พระเจ้า เป็นต้น แต่เสรีภาพของมนุษย์ที่แท้จริงนั้นคือความรับผิดชอบต่อการรังสรรค์ชีวิตของตนเองด้วยการรับภาระทางสังคมและโลกไว้ ความรับผิดชอบจึงเป็นการยอมรับว่าตนเป็นผู้กระทำสิ่งใดลงไปและเต็มใจที่จะรับผลของการกระทำนั้น การใช้เสรีภาพด้วยความรับผิดชอบจึงก่อให้เกิดการสร้างสรรค์มากกว่าการทำลายและเสรีภาพก็มีอยู่ด้วยกันทุกคน เสรีภาพจึงเป็นอันเดียวกับมนุษย์ ดังที่ชาร์ตบอกว่าคุณคือเสรีภาพ ไม่มีสิ่งอื่นใดสร้างเสรีภาพให้กับมนุษย์ ชีวิตของมนุษย์จึงไม่มีผู้สร้าง (พระเจ้า) หรือพระพรหมผู้ลิขิตชีวิตหรืออาจกล่าวได้ว่า ความหมายของชีวิตไม่ได้เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละคนสร้างขึ้นเอง ชีวิตจะมีความหมายเช่นไร จึงไม่ใช่เรื่องของการบังเอิญ เพราะมนุษย์สามารถที่จะลิขิตชีวิตตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ จุดสำคัญที่ทำให้แนวคิดเรื่องเสรีภาพของชาร์ตโดดเด่นจึงเป็นเรื่องของความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองในทุกมิติ แต่ชาร์ตไม่ได้เน้นเสรีภาพอันไม่มีขอบเขตจำกัดของมนุษย์หรือต้องการให้มนุษย์สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม แต่ชี้ให้เห็นว่าเสรีภาพและความรับผิดชอบเป็นสิ่งที่ต้องไปด้วยกัน เสรีภาพที่ไม่มีความรับผิดชอบนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีค่าอะไร ความรับผิดชอบที่ติดตัวเรามาพร้อมกับเสรีภาพนั้นคือความรับผิดชอบต่อตนเองและความรับผิดชอบต่อโลกที่เราอาศัยอยู่ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบต่อผลที่เกิดจากการกระทำนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะเราไม่ได้อาศัยอยู่คนเดียวในโลก แต่ยังมีสังคมและเพื่อนร่วมโลกที่ต้องอาศัยอยู่ด้วยกันและเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงการตัดสินใจกระทำสิ่งใดมิใช่ว่าดีหรือถูกต้องเฉพาะคนเดียวแต่จะต้องดีกับทุกคนด้วย

ในเรื่องเสรีภาพนี้ ชาร์ตร์ได้นำแนวคิดเรื่องความว่างและความทุกข์มาสนับสนุนการใช้เหตุผล เพื่อให้เหตุผลมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยชาร์ตร์ได้เปรียบเทียบกับจิตมีลักษณะต่างกัน กล่าวคือ สสารหรือวัตถุสิ่งของทั่วไปจะมีลักษณะที่ตันจึงมีความเต็มอยู่ตลอดเวลา ส่วนจิตมีลักษณะพร่องหรือว่างเปล่า เต็มอะไรลงไปก็ไม่รู้จักเต็ม มนุษย์จึงต้องดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาเติมให้จิตอยู่ตลอดเวลา ความพร่องหรือความว่างเปล่านี้เกิดมาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของมนุษย์ ซึ่งชาร์ตร์มองว่า ความพร่องหรือความว่างนี้ก็คือเสรีภาพที่มีอยู่ในความเป็นมนุษย์ทุกคน มนุษย์จึงมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่จะเลือกเติมอะไรก็ได้ลงไปใส่ในความว่างของจิตใจมนุษย์โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยกฎเกณฑ์อื่นใด และการที่มนุษย์ต้องคอยดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เติมลงไปในจิตที่มีความพร่องอยู่ตลอดนี้เอง เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์เกิดความเบื่อหน่ายหรือความเอียนอันเป็นที่มาของความทุกข์ในชีวิตมนุษย์และมนุษย์ก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงความทุกข์นี้ได้เลย เพราะต้องคอยเติมเต็มสิ่งต่างๆ ลงไปในจิตที่มีความพร่องอย่างไม่ขาดระยะ ผู้เขียนมองว่า ชาร์ตร์ได้เสนอความมีเสรีภาพของมนุษย์ยังไม่ทะลุอย่างแท้จริง เพราะถ้ามนุษย์เข้าถึงเสรีภาพได้อย่างแท้จริงแล้วทำไมมนุษย์จึงต้องดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพื่อเติมลงไปในจิตตลอดเวลา ถ้ามองในแง่พุทธศาสนาก็มีการพูดถึงเสรีภาพ (อิสรภาพ) เหมือนกัน โดยใช้คำว่า “เจโตวิมุตติ” คือความหลุดพ้นทางด้านจิต อันเป็นภาวะแห่งความเป็นอิสระที่ผู้หลุดพ้นเข้าถึงและรู้สึกได้ ซึ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มีความสุขสบายปลอดโปร่งโล่งใจเป็นต้น เจโตวิมุตติใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า “นิพพาน” ซึ่งหมายถึงความหลุดพ้นด้วยปัญญาบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสติดบ่วงหรือติดเบียน เป็นการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งปวง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) การเข้าถึงสภาวะเช่นนี้ถือว่าการบรรลุถึงความหลุดพ้นหรือก้าวข้ามความทุกข์และความเดือดร้อนใด ๆ อันเป็นเหตุให้ผู้บรรลุนั้นได้เข้าถึงพรมแดนแห่งความเป็นอิสรภาพหรือเสรีภาพอย่างแท้จริงและตลอดไป

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องเสรีภาพนี้ ผู้เขียนยังมีมุมมองว่า ชาร์ตร์มีความลุ่มลึกในการเสนอองค์ความรู้และสามารถนำไปปรับใช้กับสังคมมนุษย์ได้ดี จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องพิจารณาอย่างไตร่ตรองเพื่อให้เข้าถึงความลุ่มลึกการมีเสรีภาพตามแนวคิดของชาร์ตร์อย่างแท้จริง เพื่อที่จะได้นำองค์ความรู้มาเป็นหลักการให้สอดคล้องกับแนวปฏิบัติในการตัดสินใจที่จะเลือกกระทำในสิ่งที่ตนต้องการนั้นได้อย่างสากลโดยไม่มีผลกระทบต่องานสังคมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มิฉะนั้นแล้วจะเป็นการศึกษาแบบผิวเผินโดยที่ไม่ได้เข้าถึงองค์ความรู้ที่ชาร์ตร์แสดงไว้ ซึ่งอาจทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจว่าเสรีภาพของชาร์ตร์สามารถทำอะไรก็ได้ตามอำเภอใจตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้การศึกษาเสรีภาพของชาร์ตร์เป็นไปในแนวลบซึ่งอาจก่อผลกระทบในเชิงลบทั้งต่อตนเองและสังคมได้ ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าเสรีภาพของชาร์ตร์เป็นองค์ความรู้ที่ลุ่มลึกและเป็นสากลในแนวปฏิบัติเพื่อการพัฒนาศักยภาพของตนเองและเพื่อรังสรรค์ของสังคมในทางที่ดีงามและมีเหตุผล จึงต้องทำความเข้าใจพื้นฐานว่ามนุษย์นั้นมีความเป็นอิสระต่อการที่จะเลือกกระทำสิ่งใด ๆ ทั้งที่เป็นความดีและความไม่ดีด้วยตนเอง และก็มีเสรีภาพในการที่จะเลือกได้ว่า

ไม่กระทำก็ได้ แต่ทั้งนี้ก็ทำความเข้าใจว่าการที่จะเลือกกระทำอะไรก็ต้องอยู่ภายใต้กฎของความรับผิดชอบ ต่อผลของการเลือกกระทำสิ่งนั้นด้วย ซึ่งถ้าว่าตามแนวคิดนี้ก็คล้ายคลึงกับกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาที่ว่า การกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะดีหรือชั่วล้วนอยู่ที่เจตนาและต้องได้รับผลของการกระทำนั้นด้วยตัวเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุป

จุดเด่นที่สำคัญที่สุดในแนวคิดทางปรัชญาของชาร์ตร์คือเสรีภาพ ซึ่งเป็นระบบแนวคิดพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ และเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นได้ทั้งสูงส่งและต่ำต้อย เพราะเสรีภาพมีทั้งลักษณะที่สร้างสรรค์และทำลาย เสรีภาพช่วยเชิดชูมนุษย์ให้สูงส่ง เพราะเสรีภาพได้แยกมนุษย์ออกจากทุกสิ่งในธรรมชาติ และสามารถปรับปรุงตัวเองให้เด่นเหนือสิ่งอื่นใด ส่วนเสรีภาพที่คอยดึงมนุษย์ให้ตกต่ำนั้น เพราะทำให้มนุษย์ทิ้งเสรีภาพของความเป็นมนุษย์นั้นคือ การไม่ใช่เสรีภาพที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของเสรีภาพก็คือมนุษย์นั่นเอง เพราะมนุษย์มักจะทำลายเสรีภาพของผู้อื่น และไม่สนใจต่อเสรีภาพของตนที่มีอยู่ สิ่งที่ทำให้เกิดเสรีภาพในความเป็นมนุษย์ก็คือความว่างเปล่า ซึ่งความว่างเปล่านี้นี้เป็นตัวปลูกเร้าสำคัญที่ทำให้มนุษย์พยายามแสวงหาสิ่งอื่นมาเติมให้เต็มอยู่ตลอดเวลา มนุษย์จึงมีสิทธิเต็มที่ในเสรีภาพของตนที่พร้อมจะเลือกหรือตัดสินใจทำอะไรก็ได้ การไปบังคับหรือฝืนใจให้คนอื่นทำตามความต้องการของตนจึงเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องตามทัศนะของชาร์ตร์ เพราะคนอื่นก็มีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ด้วยเช่นกัน แต่เสรีภาพนี้ต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบ เสรีภาพกับความรับผิดชอบจึงเป็นสิ่งที่คู่กัน จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ การที่มนุษย์ต้องคอยแสวงหาสิ่งอื่น ๆ มาเติมเต็มความว่างเปล่าให้กับตนเองอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ชาร์ตร์มองว่า เป็นความทุกข์ที่บีบคั้นมนุษย์อีกรูปแบบหนึ่ง แต่มนุษย์ก็สามารถปลดเปลื้องความทุกข์นี้ได้โดยการหยุดหลอกตัวเองว่าตนเองไม่มีเสรีภาพ และไม่ยอมรับคนอื่นว่ามีเสรีภาพ แล้วไม่ใช่เสรีภาพของตนที่มีอยู่อย่างเต็มที่ หรือล่วงเกินเสรีภาพของคนอื่น โดยคิดว่าสามารถบังคับเขาให้อยู่ภายใต้อำนาจความต้องการของตนได้ การปลดเปลื้องความทุกข์ของมนุษย์ก็คือการแสดงหรือใช้เสรีภาพของความเป็นมนุษย์ให้เต็มที่ และใช้ให้ถูกต้องตามสิทธิเสรีภาพของตน เมื่อเราใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่แล้ว จะสังเกตได้ว่าความทุกข์จะลดน้อยลง แต่มนุษย์มีหน้าที่ในการสร้างเสรีภาพตามแบบฉบับของตนเอง ไม่มีสิ่งใดไม่ว่าจะอยู่ภายในหรือนอกตัวมนุษย์ที่มีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจของมนุษย์โดยปราศจากความยินยอมของมนุษย์ได้ แม้แต่จิตใจสำนึกเองก็ยังไม่อำนาจอะไรที่จะมาบงการการตัดสินใจของมนุษย์ได้ เพราะจิตใจสำนึกเป็นเพียงข้อสมมติฐานอย่างหนึ่งที่นักจิตวิทยาวิเคราะห์เช่น ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) สร้างขึ้นมาใช้ในการบำบัดรักษาทางจิตเท่านั้น มันไม่มีตัวตนอยู่จริง ๆ เลย ดังนั้นมนุษย์หรือความเป็นมนุษย์จึงเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างเสรีภาพให้กับตนเอง

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาเรื่องเสรีภาพของชาร์ตรนั้น ทำให้เกิดประเด็นองค์ความรู้ใหม่อยู่ 2 ประการ คือ 1) ความมีเสรีภาพของบุคคลในสังคมมนุษย์ และ 2) ความมีเสรีภาพในทางพุทธศาสนา กล่าวคือ ความมีเสรีภาพของบุคคลในสังคมมนุษย์นั้น ทำให้เข้าใจถึงความมีอยู่ของเสรีภาพในความเป็นมนุษย์ เสรีภาพในระดับนี้มององค์ความรู้ที่ลุ่มลึกและเป็นนามธรรม มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ด้วยตัวเอง เนื่องจากเป็นสิ่งที่มิอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน มนุษย์กับเสรีภาพจึงเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เสรีภาพในระดับนี้เป็นเพียงสิ่งที่คอยเติมลงไปในชีวิตที่มีความว่างหรือมีความพร่องเป็นธรรมชาติอยู่เสมอ ทำให้มนุษย์ต้องดิ้นรน ขวามขวยเพื่อที่จะเติมสิ่งต่าง ๆ ใส่ลงไปในชีวิตอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ ความมีเสรีภาพกับความทุกข์จึงเป็นสิ่งเดียวกัน เช่นกับคำกล่าวของชาร์ตรที่ว่า เสรีภาพกับมนุษย์เป็น สิ่งเดียวกัน แต่เมื่อศึกษาความมีเสรีภาพ (อิสรภาพ) ในมิติทางพุทธศาสนาแล้วก็จะพบว่า เป็นความมี เสรีภาพที่หลุดพ้นไปจากกองแห่งทุกข์ทั้งปวง นั่นคือไม่มีความทุกข์หรือความเดือดร้อนใด ๆ เกิดขึ้น ภายในจิตใจ เพราะไม่สามารถจะเติมสิ่งต่าง ๆ (ที่เป็นฝ่ายอกุศลธรรม) ใส่ลงไปในชีวิตได้อีกแล้ว เสรีภาพในระดับนี้จึงมีลักษณะเต็มสมบูรณ์ไม่มีความพร่องใดๆ เหลืออยู่ แต่มีสภาวะอย่างหนึ่งเกิดขึ้น มาแทนที่คือ “บรมสุข” หรือ “นิพพาน” อันบริบูรณ์ไปด้วยความสะอาด ความสว่าง และความสงบ ปรากฏขึ้นภายในจิตใจ

เอกสารอ้างอิง

- ราชบัณฑิตยสภา. (2560). พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสภา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พินิจ รัตนกุล. (2549). ปรัชญาชีวิต ฌอง ปอล ชาร์ตร. กรุงเทพมหานคร: สามัญชน.
- พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมมจิตฺโต). (2536). เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาส-ชาตร, กรุงเทพมหานคร: ศยาม.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2553). ปรัชญาทรรศน์: พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศักดิ์ บวร. (2559). ปรัชญาของชาร์ตสำหรับผู้เริ่มเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.
- สมภาร พรหมทา. (2545). มนุษย์กับการแสวงหาความจริงและความหมายของชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

Jean Paul Sartre. (1973). Translated by Phillip Mairet, Existentialism and Humanism, London : Eyre Methuen Ltd.

Lawrence E. Cahoon. (1998). From-modernism-to-postmodernism an anthology, Oxford : Blackwell Publisher.